

ROMÂNIA, ȚARĂ DE FRONTIERĂ
Ă EUROPEI

Lucian Boia, născut în București la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București. Opera sa, întinsă și variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România și în Franța, precum și traduceri în engleză, germană și în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor și a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*) și la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât și prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră și sfârșitul lumii până la comunism, naționalism și democrație). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului, a Franței și a Germaniei. În 1997, lucrarea sa *Istorie și mit în conștiința românească* a stârnit senzație și a rămas un punct de reper în redefinirea istoriei naționale.

Volume publicate la Humanitas:

Istorie și mit în conștiința românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011)

Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune (1998, 2002, 2008)

Două secole de mitologie națională (1999, 2005, 2011)

Mitologia științifică a comunismului (1999, 2005, 2011)

Sfârșitul lumii. O istorie fără sfârșit (1999, 2007)

Pentru o istorie a imaginarului (2000, 2006)

România, țară de frontieră a Europei (2002, 2005, 2007)

Mitul democrației (2003)

Între înger și fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre (2004, 2011)

Jules Verne. Paradoxurile unui mit (2005)

Omul și clima. Teorii, scenarii, psihoze (2005)

Tinerete fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi (2006)

Occidentul. O interpretare istorică (2007)

Napoleon III cel neiubit (2008)

„Germanofilii“. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial* (2009, 2010)

Franța, hegemonie sau declin? (2010)

Tragedia Germaniei: 1914–1945 (2010)

Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950 (2011)

Istoriile mele. Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia (2012)

Explorarea imaginară a spațiului (2012)

De ce este România altfel? (2012)

Eugen Brode (1850–1912). Destinul frânt al unui luptător național (2013)

Sfârșitul Occidentului? Spre lumea de mâine (2013)

Balcic. Micul paradis al României Mari (2014)

Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări (2014)

Dosarele secrete ale agentului Anton. Petru Comarnescu în arhivele Securității (editor) (2014)

Suveranii României: Monarhia, o soluție? (2014)

Maria, regina României, Jurnal de război (3 vol., editor) (2014–2015)

Cum s-a românizat România (2015)

LUCIAN
BOIA

ROMÂNIA,
ȚARĂ
DE FRONTIERĂ
A EUROPEI

Ediția a V-a

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Horia Gănescu și S. Skultéty
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Luminița Simionescu
Corector: Maria Mușuroiu
DTP: Florina Vasiliu

Tipărit la Proeditură și Tipografie

Lucian Boia
Romania. Borderland of Europe
Publicat pentru prima oară de Reaktion Books, Londra, Marea Britanie,
în engleză, 2001
© Lucian Boia, 2001

© HUMANITAS, 2002, 2012, 2015

ISBN 978-973-50-4616-3
Descrierea CIP este disponibilă la
Biblioteca Națională a României.

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382; 0723 684 194

PREFAȚĂ LA A TREIA EDIȚIE ROMÂNEASCĂ

Autorul moral al acestei cărți este Michael Leaman, directorul editurii Reaktion Books din Londra. Cu totul neașteptat (în septembrie 1999), am primit de la el o scrisoare prin care îmi solicita o carte despre România. Am acceptat, mi-am amânat celelalte proiecte și am lucrat timp de un an la acest subiect. Tradusă din română în engleză de James Brown, sub titlul *Romania. Borderland of Europe*, cartea a ieșit de sub tipar în octombrie 2001, într-o foarte frumoasă prezentare. În 2002, a apărut și ediția românească, de fapt textul original, iar în 2003 (respectiv în 2007) o versiune franceză (*La Roumanie, un pays à la frontière de l'Europe*, Les Belles Lettres); a urmat a doua ediție românească, în 2005. Prezint acum ediția a treia, cu numeroase modificări și adăugiri în raport cu cea dintâi; în principal, am adus evenimentele de actualitate (care se opreau în prima versiune la sfârșitul anului 2000) până la 1 ianuarie 2007, momentul aderării României la Uniunea Europeană.

Scopul meu a fost de a răspunde la o întrebare complicată: ce este România? M-am adresat unui public străin, îndeosebi anglo-saxon (care nu știe mai nimic despre România). Se explică astfel unele informații elementare, ca și câteva mici accente „englezești“; de asemenea, reducerea notelor bibliografice la strictul necesar, cu citarea îndeosebi a lucrărilor în limbi străine, în primul rând în engleză. Cred însă că lucrarea este suficient de documentată și de elaborată pentru a nu-l dezamăgi nici pe cititorul român.

În *Istorie și mit în conștiința românească*, am supus unei analize critice diversele construcții ale istoriei românești. De

6 *Prefață la a treia ediție românească*

data aceasta, iată propria mea construcție. Cele două cărți sunt, așadar, complementare. Înfățișez acum cititorului ceea ce am eu în minte cu privire la fenomenul românesc, propria mea Românie.

INTRODUCERE

Imaginile unei țări

Această carte își propune să răspundă la întrebarea: ce este România? Voi încerca să descriu și să explic o țară. Dar poate fi cuprinsă o țară într-o carte? Da și nu. Realitatea este multiformă și inepuizabilă, în timp ce reprezentarea ei nu poate fi decât limitată și simplificată. Și, inevitabil, subiectivă. O singură țară, dar câte priviri asupra ei! O singură istorie, dar câte reconstituiri și interpretări! Nici o imagine nu are cum să fie identică cu obiectul reprezentat. Vedem într-un anume fel. Și, cu cât realitatea este mai complexă și susceptibilă de a fi privită din foarte multe puncte de observație, cu atât colecția noastră de imagini câștigă în diversitate. Adaptării (și deformării) prin imagine i se adaugă adaptarea (și deformarea) prin cuvânt. Fără cuvinte, nu am putea exprima nimic, dar tot cuvintele obligă realitatea să intre în anumite tipare mentale prestabilite. Cuvintele sunt prea abstracte, prea sărace și prea rigide pentru a reda cu fidelitate inepuizabila bogăție și profunzime a universului.

Putem rezuma, desigur, și așa facem îndeobște, prin câteva imagini și simboluri. De când există comunități umane, funcționează un mecanism arhetipal: tandemul identitate–alteritate. Noi suntem noi, cu trăsăturile noastre, iar ceilalți sunt diferiți, fiecare cu trăsăturile lui. În fapt, oamenii mai mult se aseamănă decât se deosebesc; la fel și comunitățile. Putem însă renunța la distincții? Se pare că nu. Și atunci identificăm trăsături deosebitoare, le scoatem în evidență, le punem sub reflector. Și astfel ne construim pe noi înșine și îl construim pe „celălalt“. Într-o manieră oarecum caricaturală. Oamenii și

comunitățile ajung să se deosebească în mai mare măsură în imaginar decât în realitate.¹

Fiecare dintre noi are în minte asemenea repere geografice și antropologice simplificate. Nu într-un tot neadevărate, dar nici într-un tot adevărate. În ce măsură reprezintă ele țara sau oamenii la care ne referim, și în ce măsură ne reprezintă pe noi înșine, maniera noastră de a privi și de a înțelege lucrurile? Acum aproape 2500 de ani, Herodot, părintele istoriei, a schițat pentru prima dată un tablou complet al lumii cunoscute. În fața cititorului se perindă o mulțime de țări și de popoare. Să fie însă oare aceasta lumea adevărată, sau mai curând adaptarea ei „grecească“, privirea grecească asupra „celorlalți“? A pune întrebarea înseamnă a da și răspunsul. Astăzi suntem cu siguranță mult mai bine informați; mă îndoiesc însă că am fi mai obiectivi sau mai dezbărați de prejudecăți decât Herodot. Privim „ceva“ bine definit; dar privim mereu cu propriii ochi.

O țară se multiplică la nesfârșit. Ea înseamnă o mulțime de oameni și de lucruri, fiecare cu propria-i individualitate. Înseamnă și o istorie, așadar nu un tablou static, ci un film alcătuit din multiple secvențe. Și înseamnă nu numai ceea ce este și ceea ce a fost, ci și conștiința oamenilor despre prezent și despre trecut, despre ei înșiși, despre orice. Ceea ce oamenii gândesc, ceea ce ei își imaginează este la fel de semnificativ (dacă nu chiar mai semnificativ) ca ceea ce se petrece în fapt. Realitatea și imaginarul se împletesc într-un noian de vieți, de fapte și de gânduri. Și toate acestea se înmulțesc din nou, în tot felul de variante, mai mult sau mai puțin deformate în raport cu realitatea, în funcție de perspectiva observatorului. Cum vom face sinteza? Ce merită și ce nu merită reținut? La aceste întrebări nu există răspunsuri simple. Închipuindu-ne că o țară este *una*, facem abstracție de diversitatea elementelor care o compun ca și de faptul că acestea se pot combina în nenumărate sinteze.

Ca orice țară, și România se simplifică și se multiplică în tot felul de imagini și de simboluri. Privită dinspre Occident, este o țară aproape exotică, prin simpla ei așezare: undeva, la marginea Europei. Funcționează logica pe care am întâlnit-o

deja la Herodot; ca și pentru părintele istoriei, „ceilalți“ sunt cu atât mai diferiți, cu cât se află mai departe de noi. Povestea lui Dracula s-a integrat perfect în acest sistem de reprezentări. Deși la vremea apariției faimosului roman Transilvania aparținea Ungariei, iar contele Dracula însuși nu este român, ci un aristocrat maghiar, România a moștenit mitul la 1918 împreună cu teritoriul respectiv. Dracula nu și-ar fi găsit locul nici în Alpi (prea aproape de inima Occidentului), nici în Tibet (prea departe). Carpații îi oferă un decor tocmai potrivit. Este marginea Europei: acolo unde civilizația de tip occidental se deschide spre o lume deja diferită. Spațiul românesc reprezintă — pentru Occident — primul cerc al alterității: suficient de apropiat pentru a pune, prin contrast, într-o lumină și mai puternică configurațiile curioase și comportamentele neliniștitoare.

Doi autori occidentali au scris pagini frapante despre România din preajma celui de-al Doilea Război Mondial: o țară aflată la capătul unui secol de modernizare, de apropiere de structurile și de cultura Occidentului. Nici când nu fusese România mai bine integrată în Europa. Iar Bucureștiul era deja de multă vreme supranumit „Micul Paris“. Cei doi scriitori sunt foarte diferiți: Paul Morand, un francez monden, cu strânse relații în mediul românesc (căsătorit cu o româncă), și Olivia Manning, o tânără englezoaică retrasă și frustrată, puțin dispusă să vadă lucrurile într-o lumină favorabilă. Primul a publicat în 1935 volumul-eseu *Bucarest*, cea de-a doua, mai târziu, începând din 1960, o *Trilogie balcanică*, ale cărei prime două volume (*Marea șansă* și *Orașul decăzut*) au drept cadru România anilor 1939–1940. Cel dintâi privește țara cu simpatie, cealaltă cu o antipatie nedisimulată.

Remarcabilă în această nepotrivire este însă acordul fundamental asupra caracterizării civilizației românești în sine. Celor doi vizitatori, care altminteri nu au nimic comun unul cu celălalt (în afara apartenenței lor la cultura apuseană), România le apare ca o țară doar parțial integrată civilizației europene, o țară de margine, cu un fond încă pronunțat de primitivism, amalgam ciudat de viață modernă citadină și de supraviețuirii rustice.

La București, remarcă amuzat Paul Morand, circulă de-a valma automobile Ford și care cu boi. Nici vorbă de „micul Paris“! Olivia Manning îi vede pe bucureșteni drept un fel de țărani, unii dintre ei țărani autentici, alții îmbrăcați în haine de oraș. O lume fluidă, nesigură, unde lucrurile nu prea sunt luate în serios. Pentru scriitorul francez, mentalitatea cu totul neoccidentală ar fi mai curând o calitate, lecția pe care românul o oferă occidentalului: adaptabilitatea, indulgența, optimismul, trecerea nepăsătoare prin istorie. Exact ceea ce o irită pe scriitoarea britanică!

Până la urmă, rămâne faptul că românii sunt percepuți ca fiind *altceva*, un popor animat de alt spirit decât cel al națiunilor occidentale: o anumită „ușurință“ de a trăi îi separă de seriozitatea responsabilă a celorlalți. În timp ce Occidentul se definește ca o lume ordonată și previzibilă, România aparține, dimpotrivă, unui spațiu vag și imprevizibil.²

Din păcate pentru români, latura seducătoare a exotismului s-a estompat în favoarea imaginilor tenebroase. Dracula a marcat puncte. Ceaușescu i-a venit în ajutor, cu varianta lui extravagantă de comunism. Iar după el, atâtea alte întâmplări care i-au nedumerit sau revoltat pe occidentali: o revoluție sângeroasă încă învăluită în mister, expediții devastatoare ale minerilor la București, situația intolerabilă a copiilor abandonți în stradă sau bolnavi de SIDA... Toate acestea, rupte de context, au devenit simboluri negative ale României. La extrema cealaltă se conturează imaginea turistică, bucolică, îmbietoare a țării: frumusețea naturii, pitorescul așezărilor, ospitalitatea oamenilor, originalitatea artei și cântecului popular... Și, între aceste extreme, firește, tot felul de alte imagini. Adevărate, neadevărate?

Ce pot face *altceva*, la rândul meu, decât să aleg și să interpretez, potrivit propriilor mele opțiuni? Cu încercarea de a nu simplifica excesiv și de a explica cât mai mult. România este cu siguranță mai normală decât apare în interpretările extreme. Ea prezintă desigur și trăsături caracteristice. Acestea nu trebuie însă absolutizate. Mă îndoiesc că ar exista un tip

anume de român. Românii sunt diferiți între ei și, totodată, asemănători cu ceilalți oameni. Și regiunile României prezintă un tablou variat. Firește, toate la un loc dau o sinteză care își are notele ei particulare. Și chiar (pentru un occidental) ciudățeniile ei. Nu există însă o Românie atemporală. Punctul meu de vedere este că trăsăturile distincte se explică prin istorie și prin starea actuală a societății românești. România de astăzi nu seamănă prea mult cu România de ieri. Și nici România de mâine nu va mai fi ca România de astăzi.

Iată, așadar, în cele ce urmează, nu România în deplinătatea ei, ci, pur și simplu, o interpretare personală, România *mea*.

Privire pe hartă

La răscruce de civilizații

Prima dificultate pe care o prezintă România este chiar aprecierea locului ei pe harta Europei. Cărei zone îi aparține: Europei Răsăritene, Balcanilor, Europei Centrale?

Nu este greu de constatat, din punct de vedere strict geografic, că Peninsula Balcanică nu cuprinde și România. Limita ei nordică o formează Dunărea, iar România se află la nord de Dunăre; face excepție doar Dobrogea, regiunea situată între Dunăre (la vest și la nord) și Marea Neagră (la răsărit). Și totuși... nu doar pământul, munții și râurile definesc un spațiu de civilizație. România este, în bună măsură, balcanică, printr-o lungă istorie, prin multiple raporturi umane și culturale. Dunărea mai curând unește decât separă. În Antichitate, triburile tracice ocupau jumătatea de nord a Peninsulei Balcanice și teritoriul actual al României. Expansiunea romană și procesul de romanizare s-au petrecut atât la sud, cât și la nord de Dunăre. În Evul Mediu, Bizanțul a oferit românilor principalul model politic, cultural și religios, în bună măsură prin intermediul slavilor balcanici. Și turcii au înaintat tot prin Balcani și i-au atașat pe români, timp de mai multe secole, stăpânirii lor, alături de celelalte popoare balcanice; dintre acestea, grecii au exercitat, la începutul epocii moderne, o influență culturală foarte puternică. Hotărât lucru, România nu poate fi desprinsă de Balcani, dar cum nu este totuși un teritoriu propriu-zis balcanic, istoricii și geografii români au optat pentru încadrarea ei în „Europa de sud-est“, formulă care cuprinde Balcanii plus România. Iată problema rezolvată, cel puțin terminologic!

În fapt, lucrurile sunt mai complicate, fiindcă România nu este o țară omogenă sau, mai bine zis, nu a fost, până nu demult. România de astăzi (care s-a născut abia la 1859 și și-a dublat teritoriul la 1918) este, în mare, alcătuită din trei țări istorice: Țara Românească, la sud, între Dunăre și Carpații de miazăzi; Moldova, la est, între Nistru și Carpații răsăriteni; și Transilvania, la apus, despărțită, prin arcul Carpaților, de celelalte două țări. Simplificând lucrurile, am fi tentați să spunem că Țara Românească, lipită de Dunăre, se înfățișează ca predominant balcanică, în timp ce Moldova privește nu numai spre sud, dar și spre nord, către Polonia, și spre răsărit, către stepele rusești, iar Transilvania aparține Europei Centrale și, într-o măsură apreciabilă, spațiului occidental de civilizație. Multe valuri au venit dinspre răsărit, de la sciții antici până la ruși în epoca modernă, și multe altele dinspre apus, de la celți și romani până la unguri (porniți inițial dinspre Ural, dar stabiliți în Câmpia Panonică, la vest de spațiul românesc) și germani.

România este așadar, în același timp, balcanică, răsăriteană și central-europeană, fără să aparțină pe deplin nici uneia dintre aceste diviziuni, de altfel destul de artificiale.

Dar așezarea geografică, oricât ar fi de importantă pentru destinul unei țări, nu trasează o evoluție de neclintit. Intervin și conjuncturile istorice (comunismul, de pildă, a făcut ca o bună parte a Europei, atașată Uniunii Sovietice — până în inima Germaniei —, să fie percepută la un moment dat drept „răsăriteană“; odată ieșite din comunism, aceleași țări sunt considerate astăzi „central-europene“). Poate interveni uneori o alegere decisivă. O asemenea alegere au făcut românii în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când s-au decis să se rupă de spațiul răsăritean și să se orienteze spre Occident. În scurt timp, societatea românească a adoptat, în linii generale, modelul cultural și politic apusean. Parțial, în realitate, și încă și mai mult în imaginar, România a devenit o prelungire a Europei Occidentale.

Iată, așadar, o țară care privește spre toate punctele cardinale ale Europei. Individualitatea ei se exprimă și prin faptul că până acum nu a ales, în mod decisiv, o anume direcție.

Spațiul românesc se înfățișează ca un spațiu de margine. De-a lungul istoriei, s-a aflat mereu la limita marilor ansambluri politice și de civilizație. Aici a fost o margine a Imperiului Roman (frontiera dintre lumea romană și cea barbară tăind în două Dacia — România de astăzi). Aici a fost și marginea Imperiului Bizantin, apoi a Imperiului Otoman. Și civilizația occidentală tot până aici s-a extins. La începutul epocii moderne, exact în spațiul românesc se întâlneau trei mari imperii: otoman, habsburgic și rus. Față de Rusia, față de Germania sau de Austria, față de Turcia, românii s-au aflat mereu la margine. Și astăzi ei se află tot la margine, la marginea Uniunii Europene, ca țară de frontieră, până mai ieri în afara Uniunii, și acum, tot ca țară de frontieră, în interiorul ei.

Această permanentă situație de „frontieră“ a avut două efecte complementare și contradictorii. Pe de o parte, un anume grad de izolare, receptarea atenuată a diverselor modele, perpetuarea structurilor tradiționale și o mentalitate atașată de valorile autohtone. Pe de altă parte, dimpotrivă, extraordinara combinație de infuzii etnice și culturale venind din toate direcțiile. România este o țară care a asimilat, de la o epocă la alta, sau diferențiat în funcție de regiuni, elemente turcești și franceze, maghiare și ruse, grecești și germane... Cu greu s-ar mai găsi în Europa un amestec atât de variat, o sinteză alcătuită din atâtea culori diferite. Așezat la răscruce de drumuri și civilizații, spațiul românesc este prin excelență deschis; l-au caracterizat o permanentă instabilitate și o neîncetată mișcare de oameni și valori. Există în toate o măsură. Depășirea măsurii poate provoca reacții adverse. Receptiv la modelele străine, dar simțindu-se uneori covârșit de ele, românul încearcă în același timp să se apere, salvându-și fondul autohton. Unii români privesc spre Europa, alții nu vor să privească în afară. Europeanismul și autohtonismul ilustrează o polarizare intelectuală tipică societății românești. Ne deschidem către ceilalți, sau ne închidem în noi înșine? Confruntarea dintre aceste tendințe opuse a însoțit procesul de modernizare a ultimelor două secole. Evident, nu românii au inventat dramatizarea raporturilor cu „ceilalți“:

Cuprins

<i>Prefață la a treia ediție românească</i>	5
<i>Introducere</i>	7
1. Privire pe hartă	13
2. O insulă latină	27
3. Cum s-a făcut România	58
4. Comunismul românesc	106
5. Între trecut și viitor	147
6. Români și străini	211
7. Incursiune în Panteon	249
8. O plimbare prin București	284
Încheiere	317
<i>Note</i>	319
<i>Indice de nume</i>	333
<i>Indice de nume geografice</i>	339